

A HÁT MULTIFUNKCIONALITÁSA A BESZÉDMŰFAJOK ÉS A DISKURZUSJELÖLŐ- TÁRSULÁSOK FÜGGVÉNYÉBEN

Dér Csilla Ilona

Bevezetés

A diskurzusjelölő elemeket, vagyis azon nyelvi egységeket, amelyek fő funkciója a diskurzuskoherenziához történő hozzájárulás különböző szemantikai és pragmatikai relációk létrehozása révén, a kutatók többsége multi- vagy polifunkcionálisnak tartja (pl. González 2004; Müller 2005). A tekintetben megoszlanak a vélemények, hogy ez a jellemző mennyiben használható a diskurzusjelölői csoport definíciós kritériumaként: Jucker és Ziv (1998) szerint nem, míg Lenk (1998) úgy véli, hogy amelyik jelölőre nem áll a multifunkcionalitás, az nem is lehet diskurzusjelölő (így véleménye szerint a sokak által ekként besorolt angol *summing up* 'összegezve, összefoglalva' sem).

Multifunkcionalitás, azaz többfunkciójúság alatt több mindent szokás érteni a szakirodalomban; a diskurzusjelölők esetében rendszerint azt, hogy az adott egység több diskurzusszinten is képes működni. A következőkben Redeker (1991) és González (2004: 78 skk.) felosztását követve az alábbi diskurzusszintekkel/-struktúrákkal számolunk:

1. A szemantikai relációk szintjén beszélhetünk **ideációs struktúráról**, amelyet (egyéb nyelvi eszközök mellett) a **konnektor** elnevezésű kapcsolóelemek biztosítanak (ide tartoznak például a következő funkciók: az ok-következmény kifejezése vagy az újrafogalmazás).

2. A pragmatikai relációk szintjén háromféle struktúra létezik, amelyek létrehozásához és fenntartásához (egyebek mellett) a **pragmatikai diskurzusjelölők** járulnak hozzá:

a) **Retorikai struktúra**: ide tartoznak a beszélői szándékokhoz, gondolatokhoz, cselekvésekhez kapcsolódó funkciók, például a témaváltás vagy a személyes értékelés.

b) **Szekvenciális struktúra**: két nagyobb funkciókör található itt, egyrészt a szegmenshatárok körülhatárolása (ezen belüli funkciók pl. a nyitó és záró szegmenshatár jelzése), másrészt a diskurzushálózat fenntartása.

c) **Inferenciális komponens**: itt szerepelnek azon kognitív kontextushoz kapcsolódó funkciók, amelyekben a beszélő és a hallgató osztozik, elsősorban az inferenciákat segítik elő vagy korlátozzák (funkciók pl. az arcfenyegetés csökkentése vagy az előfeltevések jelölése).

DOI: 10.15775/Beszkut.2017.169-184

Mi összefoglalóan a **diskurzusjelölő** kifejezést használjuk mind a konnektorok, mind a pragmatikai diskurzusjelölők esetében, mivel a saját kutatásaink szerint ugyanazon nyelvi elemek képesek megjelenni mindkét szerepkörben, még hozzá sokszor egyazon használatukban (vö. Dér 2015a), ezenkívül a kötő, kapcsoló szerep mindkét reláció szintjén ugyanúgy megfigyelhető.

A továbbiakban **erős multifunkcionalitásnak** azt nevezzük, amikor a diskurzusjelölő elem egyazon konkrét, aktuális használatában több diskurzus-szintet (jellemzően, de nem kizárólag a retorikai és a szekvenciális struktúrát) érintően multifunkcionális, és ez meghatározó vonása, tehát az előfordulásai többségében többfunkciós. Ez azonban nem jelenti azt, hogy az egység minden egyes használatában szükségszerűen multifunkcionális is, lehetséges, hogy éppen csak egy aktuális funkciója van.

A *hát* a leggyakoribb diskurzusjelölők egyike a magyar nyelvben (az *és*, *de* mellett, l. Dér 2015a), több kutatás is foglalkozott már lehetséges szemantikai és pragmatikai funkcióinak a számbavételével (Németh T. 1998; Schirm 2011, 2015; Dér 2015a, 2015b). A diskurzusjelölők jelentéseinek, illetve funkcióinak leírásában több megközelítés is elhatárolható (jelentésminimalizmus vs. jelentésmaximalizmus, l. Schirm 2011: 15 skk., illetve monoszémia-, homonímia-, poliszémiamegközelítés, részletesen l. Fischer 2006: 13–14; Furkó 2007: 32 skk.). A továbbiakban a diskurzusjelölők poliszémiájának és multifunkcionalitásának magyarázatában és leírásában a poliszémiafelfogást követjük (Fischer 2006: 13–14), vagyis úgy véljük, hogy egyazon forma számos különböző, egymással kapcsolatban lévő és egymásból levezethető jelentéssel és interpretációval bír. Arra törekszünk, hogy minél adekvátábban ragadjuk meg az egyes funkciókat, funkciók alatt az aktuális diskurzusjelölő-használat során megfigyelhető különböző használati módokat értve.

Az elemzések során Schirm (2011, 2015) és Dér (2015) alapján a következő funkciókkal számoltunk (az első zárójelben az szerepel, hogy az adott funkció melyik redekeri/gonzálezi diskurzusstruktúrához/-szinthez kapcsolható, a másodikban pedig az, hogy milyen rövidítéssel hivatkozunk rá a továbbiakban; a félkövérrel kiemelt kategóriák az általunk a BEA anyagon előzetesen végzett elemzések során talált, újként felvett funkciók):

1. Mondandó (téma) indítása (retorikai) + szegmenshatár-nyitás (szekvenciális) (IND)
2. Következtetés, konklúzió jelölése (ideációs, retorikai) (KONK)
3. Magyarázkodás, újrafogalmazás, **újraindítás**, folytatás, részletezés (retorikai) (MAGY)
4. **Értékelés, véleménykifejezés** (retorikai) (ÉRT)
5. Evidencia jelölése (retorikai) (EVID)
6. Összegzés, cselekmény/történet (le)zárása (retorikai) (ÖSSZ)
7. Mondandótól való eltérés (új téma, témaváltás) (retorikai) (TÉMV)
8. Nyomósítás/erősítés/élnékités/figyelemfelkeltés (retorikai) (NYOM)

9. Tompítás/gyengítés (udvariasság kifejezése) (retorikai, inferenciális) (GYENG)

10. **Ellentét visszaadása** (retorikai) (ELL)

11. Érzelmi többlettartalom (beleegyezés, csodálkozás, felindultság) kifejezése (retorikai) (ÉRZ)

12. Elakadás, késleltetés jelzése (retorikai) (KÉSL)

Az egyes funkciók számos szempontból összefüggnek: vannak köztük olyanok, amelyek ellentétesek egymással (pl. a NYOM és a GYENG), mások jellemzően együtt járnak (pl. az IND-MAGY, IND-ÉRT, ÉRT-MAGY; az együtt járó funkciók felsorolásakor az ábécérendet követtük). A beszédtervezéshez kapcsolható hezitációs funkciót, mivel pragmatikai jelentősége is van – a szó, a beszédjog magunknál tartásával és átadásával is összefügg –, KÉSL néven felvettük a funkciók sorába (hasonlóan a következő szerzők megoldásaihoz: Abuczki 2014: „lexical search”; González 2004: „staller/delayer”).

A legfontosabb különbség a fenti funkciók között abban áll, hogy egy részük komplex, vagyis többféle viszonyt egyesít magában, míg mások ilyen értelemben egyszerűek. A komplex funkciók bontására több ok miatt sem került sor: az IND esetében például két diskurzusstruktúra (a retorikai és a szekvenciális) is szükségszerűen érintve van: a téma indítása mindig szegmens indításával jár együtt a beszédfordulókat tartalmazó beszédműfajokban. A szegmenshatárnyitás Gonzáleznél joggal külön kategória a szekvenciális struktúrában, de az általunk vizsgált *hát* diskurzusjelölő esetében ez a két szerep mindig együtt jelenik meg. Ez azt jelenti, hogy az IND eleve több funkciót takar, vagyis önmagában multifunkcióként értelmezendő. Másként komplex a MAGY kategória, amelyben a magyarázás általános pragmatikai funkciójának sokarcúsága okozza az összetettséget, vagyis az, hogy a magyarázatadás történhet újrafogalmazás, részletezés stb. révén. A MAGY, KONK, ÖSSZ, EVID funkciók pedig közel állnak egymáshoz és sokszor ösze is fonódnak egymással.

Az említett komplex funkcióknak kiemelt jelentőségük van az adott diskurzusjelölő esetében (pl. rendkívül gyakoriak és hajlamosak egymással összekapcsolódnak), ezekről a későbbiekben még szólni fogunk. Az alábbiakban egy-egy nyelvi példát hozunk a BEA korpuszból a *hát* multifunkcionális (1), illetve nem multifunkcionális (2) használatára (a lehetséges funkciókat zárójelben, a beszédműfaj után adjuk meg):

- (1) T2: nem csak az hogy így ümm visszatérve nem tudom mer nálam meg inkább az van hogy hogy mmm nagyon sokat utazok és és már ilyenkor is annyira megterhelő hogy három helyen laknak aa rokonok és azz hát nagyjából ilyen ezer kilométer mire mindegyiket körbejárom

A: **hát** hívd meg őket tee és akkor egyszerű

(bea029, társalgás, IND-EVID-KONK)

- (2) (...) és öö a harmadik ilyen támadásnál a székesfehérváriak úgy döntöttek hogy visszavonulnak viszont ez a György még akkor néhány vitézével kint volt és tulajdonképpen feláldozta magát **vagy hát** legalábbis meghaltak (bea010, interpretált beszéd, ENYH)

A *hát* önálló („szóló”) előfordulásai mellett gyakran társul más diskurzusjelölőkkel. A BEA fent kijelölt anyagán végzett korábbi *hát*-kutatásaink (i. m.) alapján az esetek felében, 50,27%-ban társult (*de hát, és hát, hát igen, hogy hát, meg hát* stb.). A Fraser (2013) által megadott szabályok értelmében a társulás tagjainak szemantikailag összeférhetőnek kell lenniük, és önmagukban is meg kell tudniuk azon a helyen jelenniük, ahol maga a társulás megjelenik. Így a *hát*-nak a társulásokban kétféle szerepe lehet: vagy a megelőző diskurzusjelölőt nyomatékosítja (olyan jelölőt, amelynek adott funkciójával ő is bír), vagy saját funkcióval rendelkezik.

Jelen tanulmányban a következő kutatási kérdésekre keressük a választ: 1. a beszédműfaj, amelyben a *hát* megjelenik, mennyiben határozza meg annak (multi)funkcióit, azok megoszlását, egymással való összekapcsolódását; 2. milyen változás figyelhető meg a *hát* funkcióinak megoszlásában attól függően, hogy az önmagában vagy más diskurzusjelölővel társultan jelenik meg.

Előzetes hipotéziseink a *hát* funkcióival kapcsolatban a következő voltak (H1 és H2 a *hát* önálló előfordulásaira vonatkozik):

H1: A *hát* a spontánbeszéd-műfajok közül a társalgásokban a leggyakoribb (Dér 2015a), ezért a) várhatóan ebben találkozhatunk a legtöbb különböző funkciójával is, illetve b) a legerősebb multifunkcionalitással is.

H2: a) A többi beszédműfajban szerényebb lesz a *hát*-funkciók mennyisége, de az erős multifunkcionalitás ezekben is jelentkezik, csak eltérő módon; b) az inferenciális komponenshez kapcsolódó *hát*-használatok száma feltehetően megnő, mivel ezekben a műfajokban a beszédpartnerrel kisebb mértékű az interakció (különösen az interpretált beszédben), ezért nagyobb szükség van az ilyenfajta pluszinformációkra.

H3: A *hát* funkcióköre önálló előfordulásaiban gazdagabb lesz, mint ahol más jelölőkkel társul, mivel az utóbbi esetben a jelölők korlátozzák egymás lehetséges szerepeit.

H4: Az előbbi azonban nagymértékben attól függ, hogy a *hát* hányadik elemként szerepel a társulásban: minél hátrébb foglal helyet, annál szűkebb a funkcióinak a köre.

Anyag, módszer, kísérleti személyek

A *hát*-tal kapcsolatos vizsgálatainkat a BEA (Beszélt Nyelvi Adatbázis) korpuszán (Gósy 2012) végeztük. A kb. 8 órányi hanganyag 30 budapesti beszélő (15 nő és 15 férfi, 20–71 évesek, átlagéletkor: 42,3) és egy vagy két beszélőtársuk (felvételvezető, harmadik résztvevő) felvételeit tartalmazta. Négy beszédműfajt választottunk ki, amelyek a spontán magyar beszédet reprezen-

tálgások, interjúk, véleménykifejtések, interpretált beszédek. Rövid jellemzőik a következők (l. még Gósy et al. 2012: 11–12).

1. Társalgás: spontán beszélgetés mindennapi – a véleménykifejtésben megadottól eltérő – témákról, amelyben a fő adatközlő (A) és a felvételvezető (T1) mellett egy további résztvevő (T2) szerepel.

2. Interjú: zömmel monologikus szövegek, az adatközlő néhány kérdés alapján a családjáról, életéről, munkájáról beszél.

3. Véleménykifejtés: az adatközlőnek egy helyben megadott közéleti, hétköznapi témáról kell a véleményét elmondania.

4. Interpretált beszéd (tartalomösszegzés, rövidítés: IP beszéd): irányított spontán beszéd; az adatközlőnek kétféle, egy történelmi („Varkocs”) és egy természettudományi témájú („növény”) szöveg meghallgatása után kell azok tartalmát visszaadnia.

Mivel a társulások esetében az elem funkciói módosulhatnak, a továbbiakban a *hát* szóló és társult megjelenéseire vonatkozóan eltérő feltételezésekkel élünk, és külön is elemezzük ezeket.

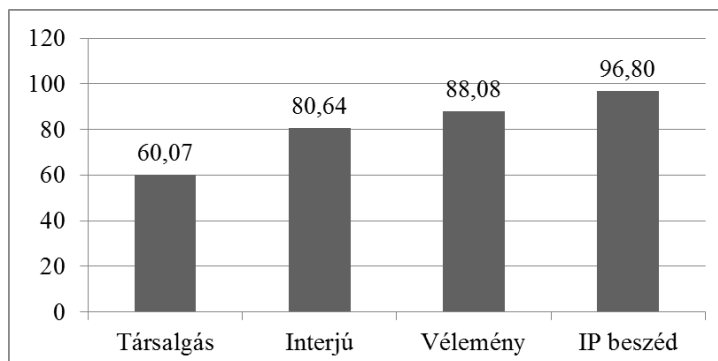
Elemzéseinket manuálisan végeztük: a lejegyzésekből többmondatnyi kontextussal együtt kigyűjtöttük az összes *hát*-formát, majd 8 darab 50 adatot véletlenszerű mintát képeztünk a négy műfajból a szóló és társult megjelenések mentén (pl. „társalgás szóló”, „interjú társult”), hogy a funkciók megoszlása a műfaji és a társultsági szempont mentén érdemben összehasonlítható legyen. Az egyetlen kivételt az „interpretált szóló” kategória jelentette, mivel ennek esetében a teljes vizsgált korpuszban összesen 49 db *hát*-ot találtunk, ezért ez képezte az elemzendő mintát is. Így tehát összesen 399 *hát*-megjelenés funkcióit elemeztük. Az egyes előfordulások funkciókategóriához történő rendelése ugyancsak manuálisan zajlott: minden megjelenés esetében megadtuk a(z) aktuálisan lehetséges funkció(ka)t, majd ezeket a teljes kategorizáció után még egyszer ellenőriztük és pontosítottuk. Igyekeztünk a funkciók számát minél inkább redukálni, tehát csak azokat hagytuk meg, amelyekben biztosak voltunk.

Eredmények

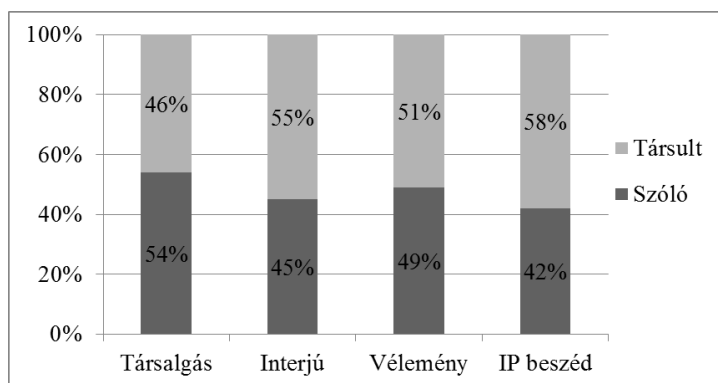
A *hát* a vizsgált négy spontánbeszéd-műfajban valóban eltérő számban fordult elő: a társalgásokban 618, az interjúkban 325, a véleménykifejtésekben 214, az interpretált beszédekben 117 megjelenését adatoltuk (összesen 1274 db *hát*-előfordulást). Mivel azonban az egyes műfajok hossza eltérő volt, megnéztük, hogyan módosul az előbbi kép, ha az előfordulásokat a szószámokra vetítjük, és azt találtuk, hogy az előbbi gyakoriság sorrend azonos maradt (l. ábra).

A következőkben a szóló és társult *hát*-megjelenések műfaji megoszlását vizsgáltuk meg. A 2. ábra alapján jól látszik, hogy az egyes műfajok nem különböznek jelentősen egymástól a tekintetben, hogy a *hát* önállóan vagy társultan jelenik-e meg bennük: 41 és 58% között ingadozik az arányuk. A kü-

lönbség az interpretált beszédben a legnagyobb (16,24%-nyi) a két kategória között, tehát ott inkább társul a *hát*, mint nem.

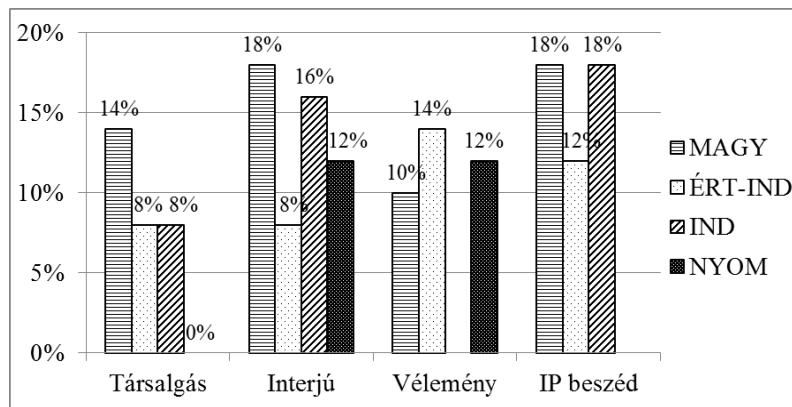


1. ábra
Szószám/hát-arány beszédműfajonként



2. ábra
A szóló vs. társult *hát*-arány beszédműfajonként

Az önállóan megjelenő *hát* funkciói esetében kétféle gyakorisági elemzést is végeztünk az egyes műfajok vonatkozásában: célszerűnek tartottuk megnézni, hogy melyek a legtöbbször jelentkező funkciók minden funkciót és funkciókapcsolódást külön tételnek véve (pl. IND, ÉRT-IND, IND-MAGY), de azt is, hogy melyek a leggyakoribbak az egyes funkciók (1–12.) oldaláról nézve, tehát hogy az adott funkció (akár önállóan, akár kapcsolódva) összesen hányszor jelenik meg. A 3. ábra mutatja az első eljárás szerinti eredményeket (8% vagy afeletti gyakoriságot mutatva), a 4. pedig a második szerinti (20% vagy afeletti gyakoriság).



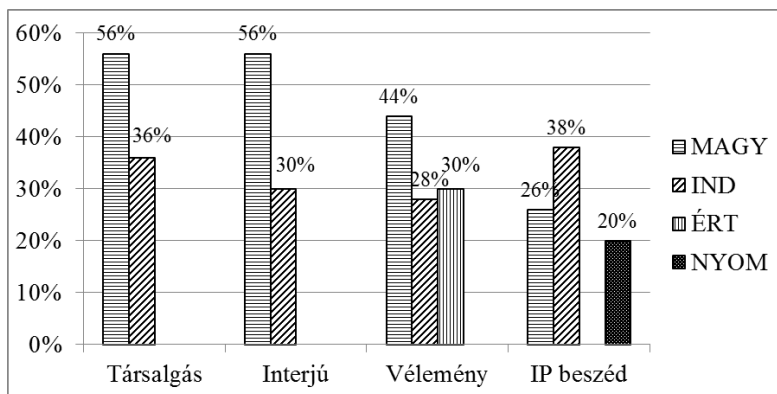
3. ábra

A leggyakoribb hát-funkciók műfajok szerint (külön tételekként)

Az alábbiakban az önálló hát-megjelenések esetében megfigyelhető, a 3. ábrán is szereplő leggyakoribb funkciókra hozunk példákat:

- (3) T2: (...) most Berlioz Requiem-re készülünk április 19-én lesz az előadás a Művészetek Palotájában **hát** ez ennek a kottaanyaga körülbelül 200 oldal (...)
(bea070, interjú, MAGY)
- (4) T1: de hogyha így nem lenne akkor is igazából a téma az kézenfekvő hogy elmondanád a véleményedet hogy mit gondolsz a szervek felajánlásáról tehát hogy ez ez jó e nem jó milyen hátulütői vannak esetleg te esetleg felajánlanád e a !
A: **hát** ez nagyon érdekes mert pont a minap üm nem is tudom már valahogy a családban szóba került és akkor én kijelentettem hogy az én szerveimet senkinek ne adják oda
(bea010, véleménykifejtés, ÉRT-IND)
- (5) T1: ezt minden hallgatótól (szerintem)
(A: igen)
T1: megkapták hogy mér nincs egy pszichológiai (szűrőnk)
(A: igen)
T1: tehát !
A: **hát** most ahogy így próbálok visszaemlékezni és állítom össze a gyerekeimnek az unokáimnak a- az elmúlt évtizedeimet az elsős tanító néni a Balázs tanító néni nem is tudom hogy mi volt a keresztnéve csak úgy tudtuk hogy Balázs tanító néni el voltunk tőle ragadtatva (...)
(bea011, társalgás, IND)

- (6) A: (...) de ezek ez ezek tényleg kirívó esetek de egyébként alap alapján véve □ **hát** fiatal pasi tehát így □ meg meg nem is vagyok ilyen ilyen ke-ményvonalas és ezt meg imádom őket (...)
(bea039, interjú, NYOM)



4. ábra

A leggyakoribb *hát*-funkciók műfajok szerint (minden előfordulás)

A társalgásokban 22-féle különböző funkció(társulás)t találtunk az 50 előfordulásban, tehát csaknem minden második esetben új funkció jelentkezett. Ez azt jelzi, hogy a *hát*-nak számos különböző funkciója szokásos e beszédműfajban. A leggyakoribbak (külön tételekként) a MAGY (14%), az IND-MAGY (10%), az ELL-MAGY (8%), az ÉRT-IND (8%) és az IND (8%) voltak, tehát a két nagy komplex funkció mellett a legszámosabbak mind összekapcsolt funkciók. Ugyanakkor egy nem multifunkcionális szerep is megjelent, a már többször említett NYOM.

Az interjúkban 21-féle funkció(kombináció)t találtunk, köztük a 3. ábrán is részletezett MAGY (18%), IND (16%) és NYOM (12%) funkciók voltak (külön tételekként) a leggyakoribbak a MAGY (56%) és az IND (30%) (minden megjelenés). Ebben a beszédműfajban már a társalgásokhoz képest több nem multifunkcionális használat is megfigyelhető volt (a KÉSL, a NYOM és az ÉRT kategóriákat érintően).

A véleménykifejtésekben 20-féle funkció(kombináció) jelentkezett, közülük az ÉRT-IND (14%), a NYOM (12%) és a MAGY (10%) vezetett önálló megjelenéseiben, az összes előfordulás esetében a MAGY (44%), az ÉRT (30%) és az IND (28%) emelkedett ki. Az ÉRT megjelenése teljességgel műfaji sajátosságokkal magyarázható, hiszen ebben a beszédműfajban az adatközlő feladata az, hogy egy előre megadott témáról kifejtse a véleményét, és ha kell, érveljen. A nem multifunkcionális megjelenések a NYOM, a KÉSL és a KONK funkciókhoz kapcsolódtak.

Végezetül az interpretált beszédekben jelentkezett a legkevesebb, de még mindig igen nagyszámú, 16-féle különböző funkció(kombináció). Közülük a leggyakoribbak (külön tételekként nézve) az IND (18%), a MAGY (18%) és az ÉRT-IND (12%) voltak, minden adott funkciómegjelenést nézve pedig az IND (38%), a MAGY (26%) és a NYOM (20%). Szintén megfigyelhető volt a *hát* nem multifunkcionális használata a KÉSL, az ÖSSZ, a NYOM és az ÉRT kategóriákban.

Látható, hogy a leggyakoribb funkciók általában komplexek is (MAGY, IND), s ez mind a négy műfaj esetében igaz. Van azonban kivétel: a nyomatékosító szerep aránya az interjúkban és a véleménykifejtésekben nagyobb, ami műfaji sajátosságokkal magyarázható: ezekben ugyanis a beszélőket a saját életükkel vagy valamely közéleti témával kapcsolatban kérdezik meg, s feltehető, hogy a nyomatékosítás a saját álláspont erősítése miatt jelentkezik erősebben.

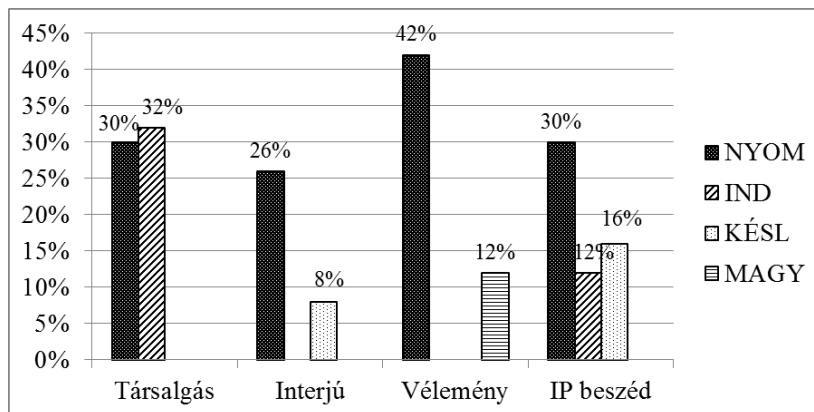
A MAGY és IND funkciók hangsúlyos szerepe a *hát* esetében az összes előfordulást megnézve különösen látványos: a diskurzusjelölő előfordulásainak bő felében megjelenik a magyarázás valamelyik változata, az IND funkcióval együtt a megjelenések 80–90%-ában szerepelnek. Ez tehát a két domináns funkció, és mindkettő komplex is.

A továbbiakban a *hát* társult változataival (pl. *de hát, akkor hát, illetve hát, és hát, meg hát*) kapcsolatos elemzéseket részletezzük (a részletes *hát*-társulási listákat l. Dér 2015a). Amennyiben a *hát* a második pozíciót foglalja el a társulási sorban, akkor is lehetségesek az önálló megjelenések esetében megfigyelhető szerepek, hiszen a *hát* – elvileg – így is kifejezhet saját funkciót. Mint látni fogjuk azonban, az esetek többségében ekkor a NYOM szerep jelentkezik (a NYOM ugyan külön kategória a funkciósorban, de olyan értelemben nem önálló, mint a többi funkció, hiszen csak azt lehet nyomatékosítani, ami már eleve szerepelt funkcióként korábban a közlésben). A NYOM esetében kérdéses volt, hogy mikor is számolhatunk vele: ha a *hát* előtti jelölő a társulási sorban olyan funkcióval bír, amely aktuálisan a *hát*-é is (pl. elentétes: *de hát*), akkor ezt a funkciót (ELL) vegyük-e fel, vagy a nyomatékosítót (NYOM). Az utóbbi megoldás mellett döntöttünk. A pozíció tehát nagyban meghatározza a realizálódó funkció(ka)t.

Az 5. ábra alapján elmondható, hogy a *hát* társulásokban jelentkező funkciói közül vitathatatlanul a NYOM szerep a legmeghatározóbb: három műfajban is a leggyakoribb, különösen a véleménykifejtésekben (42%) – ez az önálló *hát*-megjelenések esetében is igaz volt –, ami jól magyarázható a már említett második pozícióval.

A társult *hát* esetében kevesebb különböző funkció(kombináció)t találtunk (13–15-féle/műfaj), és a(z erős) multifunkcionalitás is kevésbé jellemző. Más funkciók (is) dominánsak (NYOM, KÉSL) az önálló megjelenések esetében találhatóéhoz képest, de ha a műfajok összességét nézzük, az IND emelkedik ki. Az IND értelmezéséhez: meglátásunk szerint a *hát* második társulási

elemként is visszaadhatja ezt a funkciót, amennyiben nem az öt megelőző diskurzusjelölő funkciójához kapcsoló szerepet (pl. NYOM, MAGY) fejez ki (kezdő pozíciónak tehát nemcsak az abszolút kezdő pozíciót tartjuk, hasonlóan más elemzésünkhöz, Dér 2010). Nem meglepő tehát, hogy a társalgásokban erős ez a szerep, hiszen azokban található a legtöbb szóváltás is, és a *hát* jellegzetes téma- és szegmensindító elem, amely a beszédfordulók élén jelenik meg.



5. ábra

A társult *hát* funkciói műfajonként

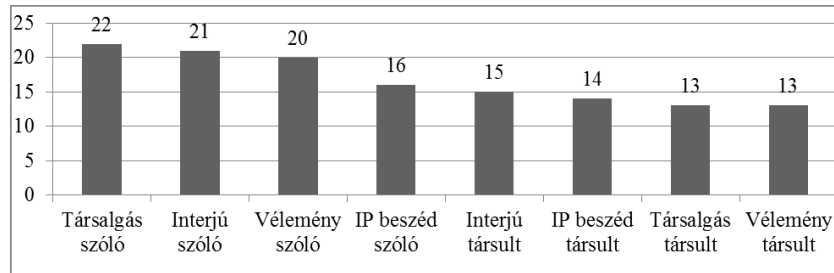
A következőkben a társult *hát*-esetektől hozunk példákat az 5. ábrán is szereplő leggyakoribb funkciókra:

- (7) A: a vasútállomás mellett van egy ház házuk és akkor ott voltunk **de hát** az gimnáziumban (volt körülbelül)
(bea013, társalgás, NYOM)
- (8) T1 és m- mi miatt lehet az hogy öö régen azért anny ennyire nem volt ez tehát régen azért [azért] a akár a köztereken lévő akár akár a □ járművekre jobb tát nem is az hogy jobban vigyáztak az emberek szerintem fel sem merült senkiben az hogy most itt akkor itt fölhasogatom az ülést meg nem tudom □ összefirkálom
A: **hát szerintem** ez összefügg azzal is amiről már beszéltünk hogy ez ez más más kor volt (...)
(bea062, véleménykifejtés, IND)
- (9) A: (...) olyan köd volt hogy még az is a törököket segítette megközelítették a várat **és hát** öö megrohmozták (...)
(bea038, interpretált beszéd, KÉSL)

- (10) A: (...) ő volt a várak kapitánya □ és □ másik oldalon pedig Szulejmán szultán a maga és az ő serege □ indult el □ bevenni ezt a várat □ és öö □ **hát** ez a Varkocs György nevezetű □ vitéz hazafi megeskette a □ város polgári lakosságát és a saját öö □ irányítása alatt álló vitézeket is hogy öö □ márpedig □ életük haláluk árán mindenképpen megvédelmezzék ezt a □ ezt a várat meg várost (...)

(bea039, interpretált beszéd, MAGY)

A 6. ábra összegzi a 8 elemzett minta esetében a *hát* eltérő funkcióinak számát. Látható, hogy bár a társult mintákban kevesebb funkció volt megfigyelhető, az eltérés legfeljebb 2 funkcionyi a társult mintákon belül, és a szólo használatokhoz képest sem nagy. Úgy tűnik tehát, hogy a műfajnak nincs alapvető szerepe abban, hogy hány különböző funkció jelentkezik.



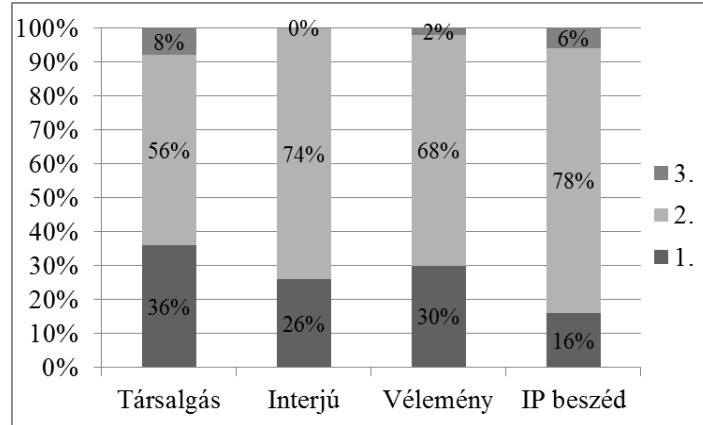
6. ábra

A *hát* különböző funkcióinak száma (db) műfajonként és önálló/társult megjelenés szerint

Korábbi, *hát*-társulásokra vonatkozó vizsgálataink alapján – mely a teljes mintára, tehát az 1274 db előfordulásra vonatkozott – elmondható, hogy a *hát* jellemzően a második pozíciót foglalja el (Dér 2015a). A most elemzett minta esetében a *hát* pozíciói a következő megoszlást mutatták: a *hát* az esetek több mint kétharmadában (68,50%) a második helyen tartózkodik a társulási sorban, ezt követi az első hely (az esetek kb. egyharmadában, 27%), s végül csekély mértékben (4,5%) a harmadik pozíció elfoglalása is megfigyelhető.

A 7. ábrán a *hát* társult előfordulásai pozícióinak megoszlását láthatjuk műfajonkénti bontásban. A második pozíció műfajtól függetlenül meghatározó, de kisebb eltérések azért megfigyelhetők. Az interpretált beszédek és az interjúk esetében a társult használatok több mint háromnegyedében ez a második pozíció jellemző, a társalgásoknál ez az arány viszont csak egy kicsit több, mint a megjelenések fele. Mint fentebb láttuk, az ebben a pozícióban betöltött funkciók köre némileg szűkebb, és sokszor a NYOM kategóriába esik. Az említett két műfajban jellemzően történetek mesélése zajlik: az interjúkban a saját életükkel kapcsolatos témákról szólnak a beszélők, az interpre-

tált beszédek egyikében egy történelmi anekdota parafrázisát, tartalmi összefoglalását adják. Bár a *hát* számos történetmeséléshez kapcsolódó funkcióval bír (téma indítása, témaváltás stb.), ezekre más, még gyakoribb kifejezőeszközök is léteznek a magyarban (*és, aztán, akkor*, illetve ezek kombinációi), és a *hát* inkább az érvelésekben, vitákban (MAGY, KONK stb. funkciókkal) markánsabb elem. Éppen ezért érthető, ha az ilyen narratívákat tartalmazó beszédműfajokban a *hát* inkább a második pozícióba kerül, és olyan funkciói válnak kifejezettebbé, mint a már többször említett NYOM.



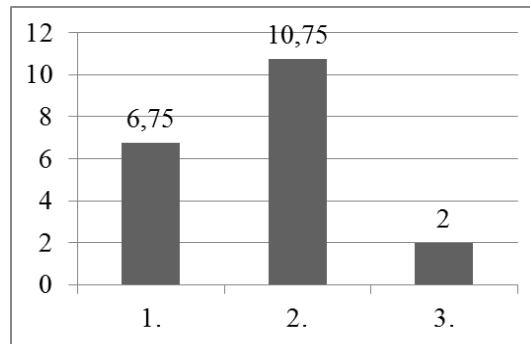
7. ábra

A társult *hát* pozícióinak gyakorisági megoszlása műfajonként

Megvizsgáltuk azt is, hogy a társult *hát* hány különbözőféle funkcióval bír az általa elfoglalt pozíciótól függően. A 8. ábra tanúsága szerint nemcsak mennyiségi szempontból érdekes a második pozíció, hanem minőségileg is: a társult *hát* (átlagosan) több mint tízféle különböző funkciót (pl. EVID-MAGY, GYENG, KÉSL, KONK, MAGY, NYOM) is betölthet a társulások második tagjaként. Ezt követi több mint hatféle funkcióval az első hely (pl. IND, KÉSL, MAGY, ELL-IND, TÉMV, ÉRT-NYOM), majd a mennyiségi és a funkcióbőség szempontjából is kevésbé jelentős harmadik pozíció (MAGY, KÉSL).

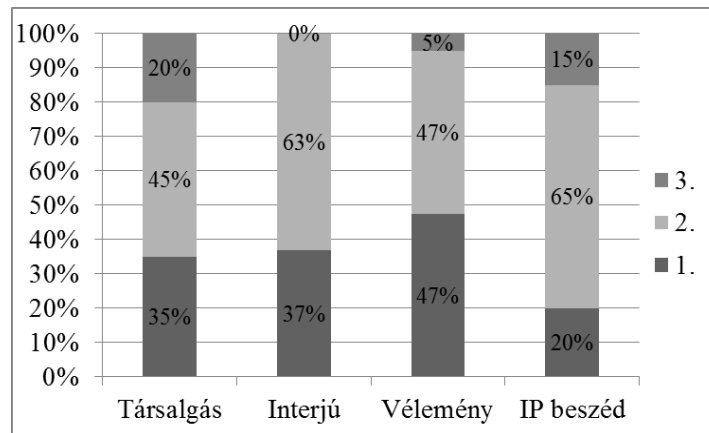
Amennyiben a műfaji szempontra is kiterjesztjük az előbbi vizsgálatot, érdekes különbségeket fedezhetünk fel (9. ábra). Az egyes funkciók mennyisége ismét nagyobb eltérést mutat az interjúk és az interpretált beszédek esetében (vagy ha úgy tetszik, a társalgások és a vélemények különülnek el az előbbi két beszédműfajtól). Látható, az előbbieken a *hát* a második pozíciót elfoglalva többféle funkciót tölt be, mint az utóbbiakban, és mind az első, mind a harmadik helyet elfoglaló *hát*-ok tekintetében is gazdagabb a kép a

funkciók változatosságát illetően (a harmadik hely esetében ez csak amiatt érdekes, mert a 7. ábra adatai szerint a hát-társulások legfeljebb 8%-a foglalta el ezt a pozíciót).



8. ábra

A társult hát funkcióinak darabszáma pozíciójától függően



9. ábra

A társult hát funkcióinak relatív gyakorisági megoszlása pozíciótól és műfajtól függően

Következtetések

A továbbiakban a korábban ismertetett hipotéziseket értékeljük a kapott adatok fényében.

H1 a) alhipotézise csak részben bizonyult igaznak, mivel az interpretált beszédet leszámítva az interjúkban és a véleménykifejtésekben is csaknem ugyanannyi eltérő funkció található; de számszerűleg valóban a társalgásokban jelenik meg a legtöbbféle funkció. A b) alhipotézis igaz, a legerősebb fokú multifunkcionalitás valóban a társalgásokra jellemző, és okát annak dialogikus voltában találhatjuk meg: a szekvenciális struktúra kezelése több feladat ellátását igényli és a retorikai struktúrához képest irányítása előnyt is élvez (utóbbihoz l. Frank-Job 2006).

H2 a) alhipotézise ugyancsak igaz, vagyis a társalgáson kívüli beszédműfajokban is jelentkezik az erős multifunkcionalitás, ami a *hát* alapvető vonásának mondható tehát. A b) részben igaz, mivel bár a NYOM és ENYH funkciók nagyobb számát vártuk a társalgáson kívüli műfajokban, csak a NYOM funkciók száma volt jelentősebb. Ami azonban jól mutatja, hogy a műfaji sajátosságok mennyire szerepet játszanak a *hát* funkcióit illetően, az az, hogy leginkább az interpretált beszédben volt megfigyelhető a használata, amelyben minimális a hallgatóval való interakció mértéke (a felvételvezető a hallott szövegek tartalmi visszaadására kéri meg az alanyt).

A H3 igaznak bizonyult, tehát a *hát* funkcióköre gazdagabb szóló előfordulásaiban, mint a társultakban, de mint a 6. ábráról leolvasható, az átmenet fokozatos, a különbség kicsi a szóló és társult *hát*-okat tartalmazó minták esetében.

Végezetül: a H4 nem igaz, tehát nem áll, hogy minél hátrébb foglal helyet a *hát* egy diskurzusjelölő-társulásban, annál szűkebb a funkcióinak a köre. Annyi bizonyos, hogy pozícióként másak ezek a funkciók, de a komplex funkciók minden esetben rendkívül gyakoriak.

Eredményeink alapján elmondható, hogy a *hát* esetében egyes műfaji különbségek meghatározók lehetnek a regisztrált funkciókat és pozíciókat illetően is. A *hát*-ra alapvetően jellemző az erős multifunkcionalitás, és esetében különösen a komplex funkciók gyakoriak. Ugyanakkor a nem multifunkcionális használat, bár kevésbé jellemző rá, mind a négy vizsgált műfaj esetében megfigyelhető volt, nem is csak egyetlen kategóriát érintve. Közülük is kiemelkedik a nyomatékosító szerep, amely a legtöbb *hát*-funkcióleírásban is szerepel.

A *hát* erős multifunkcionalitása több mindennel is magyarázható: egyfelől igen régi elemről van szó a magyar nyelvben (történetének leírását l. Schirm 2011: 28–46), amely az évszázadok alatt számos funkcióra tett szert, s ezek kialakulásához kellőképpen általános alapjelentése ('oda, ott', illetve 'akkor') jó alapot szolgáltatott. Az elem igen gyakorivá válása további katalizátora volt funkcióbővülésének.

Lényeges különbségek fedezhetőek fel a *hát* társult és önálló megjelenéseit illetően is: eltérőek a funkciókörök, és a társultság esetében a multifunkcionalitás foka is lecsökken, ami elsősorban a *hát* által kedvelt második pozícióval és annak szemantikai megszorításaival magyarázható.

További vizsgálatok szükségesek, amelyek a *hát*-tal társuló diskurzusjelölők szempontjából kísérik meg jellemezni ezeket a kombinációkat, valamint tisztázást kíván az is, hogy a fentebb leírt műfaj-, funkció- és pozícióbeli összefüggések, tendenciák mennyire figyelhetők meg más, a spontán beszédben gyakori diskurzusjelölők esetében.

Irodalom

- Abuczki, Ágnes 2014. *A core/periphery approach to the functional spectrum of discourse markers in multimodal context – A corpus-based analysis of mondjuk (~'say'), ugye (~'is that so?') and amúgy (~'otherwise')*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- Dér Csilla Ilona 2010. „Töltelékelem” vagy új nyelvi változó? A *hát*, *úgyhogy*, *így* és *ilyen* újabb funkciójáról a spontán beszédben. *Beszédkutatás* 2010. 159–170.
- Dér Csilla Ilona 2015a. *Diskurzusjelölők a spontán beszélt nyelvben*. Kézirat. 151 p.
- Dér Csilla Ilona 2015b. Udvariassági diskurzusjelölők – léteznek? In: Gecső Tamás – Sárdi Csilla (szerk.): *Nyelv, kultúra, társadalom*. Kodolányi János Főiskola – Tinta Könyvkiadó, Székesfehérvár – Budapest. 38–46.
- Fischer, Kerstin 2006. Towards an understanding of the spectrum of approaches to discourse particles: introduction to the volume. In Fisher, Kerstin (ed.): *Approaches to discourse particles*. Elsevier, Amsterdam. 1–20.
- Frank-Job, Barbara 2006. A dynamic-interactional approach to discourse markers. In Fischer, Kerstin (ed.): *Approaches to discourse particles*. Elsevier, Amsterdam. 359–374.
- Fraser, Bruce 2013. Combinations of contrastive discourse markers in English. *International Review of Pragmatics* 5. 318–340.
- Furkó, Péter 2007. *The pragmatic marker – discourse marker dichotomy reconsidered: the case of well and of course*. Doktori disszertáció. Debreceni Egyetem, Debrecen.
- González, Montserrat 2004. *Pragmatic markers in oral narrative*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Gósy Mária 2012. Multifunkcionális beszélt nyelvi adatbázis – BEA. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok* 24. 329–349.
- Gósy Mária – Gyarmathy Dorottya – Horváth Viktória – Grácsi Tekla Etelka – Beke András – Neuberger Tilda – Nikléczy Péter 2012. BEA: Beszélt nyelvi adatbázis. In Gósy Mária (szerk.): *Beszéd, adatbázis, kutatások*. Akadémiai Kiadó, Budapest. 9–24.
- Jucker, Andreas H. – Ziv, Yael 1998. Discourse markers: Introduction. In Jucker, Andreas H. – Ziv, Yael (eds.): *Discourse markers*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia. 1–12.
- Lenk, Uta 1998. *Marking discourse coherence. Functions of discourse markers in spoken English*. Gunter Narr Verlag, Tübingen.

- Müller, Simone 2005. *Discourse markers in native and non-native English discourse*. John Benjamins, Amsterdam/Philadelphia.
- Németh T. Enikő 1998. A *hát, így, tehát, mert* kötőszók pragmatikai funkciójának vizsgálata. *Magyar Nyelv* 94/3. 324–331.
- Redeker, Gisele 1991. Linguistic markers of discourse structure: review of discourse markers, by Deborah Schiffrin. *Linguistics* 29/6. 1139–1172.
- Schirm Anita 2011. *A diskurzusjelölők funkciói: a hát, az -e és a vajon elemek története és jelenkori szinkrón státusza alapján*. Doktori értekezés. Szegedi Tudományegyetem, Szeged.
- Schirm Anita 2015. *A diskurzusjelölők fordítása az elmélet és a gyakorlat oldaláról*. Poszter, MANYE Kongresszus, 2015. március 30. – április 1. http://schirmanita.hu/Schirm_Anita/Kutato_blog/Entries/2015/4/1_A_diskurzusjelolok_forditasarol_files/schirm_poszter.pdf (A letöltés ideje: 2016. október 15.)

The multifunctionality of *hát* 'well, so' depending on speech genre and discourse marker combination

Hungarian discourse marker *hát* is extremely multifunctional: it can operate on different discourse structures (ideational, rhetorical, sequential, inferential) in its current use. Based on the analyses of the spontaneous speech (SS) subcorpora of Beszélt Nyelvi Adatbázis (BEA), in this respect speech genre is indeed decisive: *hát* has the most multifunctional character in conversations, but its extreme multifunctionality is also present in other SS-genres (interview, interpreted speech, expression of opinions). In the case of discourse marker combinations (e. g., *de hát* 'but well') the level of multifunctionality decreases, which can be explained by the preferred second position of *hát*, and, consequently, by its semantic constraints.